

NÉMETHNÉ GÁL ANDREA

A kis- és középvállalkozások banki hitelezésének alakulása (1999–2007)

A hazai bankok az 1990-es évek legvégén nyitottak a kis- és középvállalkozások felé, s ez elsősorban a hitelezési feltételek és sztenderdek enyhítésében, valamint a kifejezetten kisvállalkozások számára kifejlesztett hiteltermékek számának növekedésében mutatkozott meg. Ennek eredményeként nőtt a kkv-hitelek aránya a banki hitelportfólióban, s javul a szektor külső finanszírozási forrásokkal való ellátottsága. A tanulmány elsőként bemutatja azokat a tényezőket, amelyek hatással voltak a bankok és a kkv-k kapcsolatának alakulására, majd a hazai kis- és középvállalkozói hitelpiac főbb tendenciáinak számszerű elemzése következik. Az elemzés legfontosabb következtetése, hogy az egyes vállalati méretkategóriák hitelezési adatai közelítenek egymáshoz, mivel a hitelintézetek egyre inkább törekszenek a kkv-szektoron belüli legkisebb méretű mikrovállalkozások finanszírozási igényeinek kielégítésére is.

1. BEVEZETÉS

Magyarországon az összes működő vállalkozás 99,9%-a kis- és középvállalkozás, s ebben a szektorban dolgozik a foglalkoztatottak háromnegyede (*Kállay–Kissné–Kőhegyi–Maszlag* [2007], 175. o.), így a társadalom széles rétegeinek megélhetése, jóléte függ e vállalkozások fennmaradásától és teljesítményétől. Ezzel a háttérrel figyelmet érdemel, hogy a Nemzeti Fejlesztési Tervhez készített SWOT-analízis egyik erősségünknek a kkv-k nagy számát jelölte meg, s a gyengeségek között sorolta fel azok alacsony termelékenységét és versenyképességét (*Román* [2005], 36. o.) Ez utóbbi megállapítást támasztja alá, hogy a kis- és középvállalkozások jóval kisebb arányban részesednek a nettó árbevételből és az exportértékesítésből, mint amit a foglalkoztatásban betöltött szerepük indokolna, így az egy alkalmazottra jutó bruttó hozzáadott érték nem éri el a nagyvállalati mutató felét (*Kállay–Kissné–Kőhegyi–Maszlag* [2007]).

A kkv-k helyzetét elemző hazai és európai uniós tanulmányok – egészen 2003-2004-ig – rendre arra a megállapításra jutottak, hogy a kisméretű vállalatok teljesítményének növekedését leginkább finanszírozási problémáik gátolják. A megállapítás a gyakran elégtelen saját tőkére éppúgy vonatkozott, mint az idegen forrásokhoz való hozzájutás nehézségeire. A szektor vállalkozásainak alultőkésített volta továbbra is problémát jelent, azonban az utóbbi években a külső – ezen belül különösen a banki – finanszírozás területén kedvező irányú változások érzékelhetők. Kétségtelen tény, hogy a finanszírozási forrásokhoz való hozzájutás terén a kkv-k még most is jelentős hátrányban vannak a nagyvállalatokhoz képest, de ma már egyáltalán nem egyértelmű az, hogy a finanszírozási nehézségek jelentik a legsúlyosabb gondot a vállalkozások többségének.

E tanulmány egyetlen finanszírozási forma – a bankhitel – szerepének bemutatására koncentrálna. Célja egyrészt a bankok és a kkv-szektor kapcsolatának jellemzése s az ezt befolyásoló tényezők felvázolása, másrészt pedig annak elemzése, hogy az elmúlt közel tíz évben hogyan változott a bankhitelek jelentősége a hazai kis- és középvállalkozások finanszírozásában. A téma aktualitását az adja, hogy bár az egész Európai Unióban növekszik a külső finanszírozás alternatív formáinak (pl. lízing, faktoring, tőkepiacok, kockázati tőke stb.) jelentősége, a kkv-k többsége ebből a szempontból még mindig a bankoktól függ, s nem várható, hogy ez a közeljövőben változzon (*Observatory*, 2003/2.).

2. A BANKSEKTOR ÉS A KKV-K KAPCSOLATA

A rendszerváltástól 1995-ig a hitelt felvevő vállalkozások száma dinamikusan nőtt Magyarországon. Ennek egyrészt az volt az oka, hogy sok új hitelintézet lépett a piacra, másrészt rohamosan nőtt a kis- és középvállalkozások száma, így hitel iránti kereslete is. A „vállalkozási láz” sok tekintetben felkészületlenül érte a bankokat, ennek ellenére kezdetben nagy várakozással tekintettek az újonnan kialakult ügyfélkörre. A legnagyobb bankok külön részleget állítottak fel, hogy kiszolgálják a kisvállalkozásokat, amelyektől dinamikus fejlődést reméltek. Ám az induló – az esetek túlnyomó többségében tőkehiánnyal küzdő – kisvállalkozások finanszírozásának szabályait, a hitelszerződés formáját és a döntési eljárást még nem alakították ki, s jobb híján a már meglévő nagyvállalati hitelezés tapasztalataira próbáltak építeni. Hamar bebizonyosodott, hogy ez nem járható út; ezt a vállalkozók oldaláról érkező számos kritika is világosan mutatta.

A bankoknak az a várakozása sem igazolódott, amely szerint az önmagában kis összegű, de nagy számossága miatt jelentős kisvállalkozói alaptőke elhelyezése a bankszámlán, és az ahhoz kapcsolódó számlaforgalom érezhetően növelni fogja a hitelintézetek likviditását. Ehelyett a vállalkozók jó része a bankszámláját csupán az adók átutalására használta, s a többi forgalom készpénzben bonyolódott. Mindezek részben magyarázatul szolgálhatnak arra, hogy a kkv-hitelezés az 1990-es évek közepén megtorpant. 1995-től a bankok újra a nagyvállalati ügyfélkör felé fordultak, s az előzetes várakozásokhoz képest kevésbé jövedelmező és kockázatosabb kkv-üzletágat igyekeztek visszafejlesztetni (*Várhegyi* [1997]). A bankok jelentős része tehát túl kockázatosnak ítélte – sőt sok esetben ítéli ma is – ezt a szektort; ez a jelenség a következő okokra vezethető vissza (*Csubák* [2003]):

- A kisméretű vállalkozások többségére alacsony alaptőke, s a folyamatos működéshez elégtelen mennyiségű forgótőke jellemző.
- A hitelbírálathoz és a monitoring költségeihez – a rendszerint alacsony hitelösszeghez képest – gyakran aránytalanul nagy terhet jelentenek mind az általában alultőkésített kkv-k, mind pedig a bankok számára.
- Az erre a körre jellemző, enyhébb számviteli követelmények csökkentik a bankok elérhető információinak mennyiségét. A hitelbírálathoz igényelt dokumentumokból általában nem alkotható igazi és teljes kép a vállalkozások pénzügyi helyzetéről és üzleti kilátásairól.

Így a hitelképesség elbírálása során a kvalitatív módszerek nagy jelentőséget kapnak, amelyek alkalmazását azonban sok esetben a vállalkozás túl rövid üzleti múltja nehezíti.

A rövid üzleti múlt további következménye a hosszabb ideje jól működő üzleti partnerkapcsolatok hiánya, valamint az, hogy nincs kialakult goodwill, amely csökkenthetné a banki kockázatot.

- A kkv-k működése – alacsonyabb tőkeerejük, gyengébb piaci alkupozíciójuk és kevésbé professzionális vezetésük miatt – kockázatosabb a nagyvállalatokénál. Érzékenyebben érinti őket a külső üzleti körülmények módosulása (pl. az iparági dekonjunkció vagy a piaci verseny erősödése következtében egy-két nagy megrendelő elvesztése) és a belső viszonyok változása (pl. vezető-tulajdonos hirtelen kiesése) egyaránt.

A bankok „visszavonulása” a kkv-piacról nem abban nyilvánult meg, hogy a kisvállalkozókat kizárták volna bizonyos banki szolgáltatásokból. Elvileg bármit igénybe vehettek a bankok kínálatából, mégpedig ugyanolyan feltételekkel, mint a nagyvállalatok. A diszkrimináció éppen az azonos elbírálásban rejlett. Azok a feltételek és bankköltségek, amelyek egy nagy forgalmú cég számára nem jelentettek különösebb megterhelést, az esetek nagy részében teljesíthetetlenek bizonyultak a kkv-k számára (Várhegyi [1997]). Így tehát azon túl, hogy a kisméretű vállalkozások finanszírozása kockázatosabb, mint a nagyoké, egyéb tényezők is hátráltatták – sőt, egyes esetekben hátráltatják ma is – a kkv-k hitelhez jutását, amelyek az alábbiak szerint foglalhatók össze (Árvai [2002]):

- A kisméretű vállalkozások többsége csak nehezen vagy egyáltalán nem tudta előteremteni a bankok által megkövetelt fedezetet, amely gyakran meghaladta a hitelösszeg 100%-át.

- A kkv-k egy része nem jutott túl a hitelbírálati folyamaton, mivel üzleti tervével nem tudta meggyőzően alátámasztani a magasabb kockázat miatt indokolt kockázati felár kitermelhetőségét.

- A vállalkozások gyakran nem bocsátottak megfelelő mennyiségű és minőségű információt a hitelintézetek rendelkezésére, ami már önmagában is a hitelkérelem elutasításhoz vezetett.

- Sok bank csak az ún. klasszikus hiteltermékeket kínálta a kkv-knak (jelzálog-, forgóeszköz- és beruházási hitel), s csak kevés, a kisebb vállalkozások speciális igényeit figyelembe vevő konstrukciót dolgoztak ki.

(A fentiekhez érdekes adalék, hogy egy európai uniós felmérés szerint [Observatory, 2003/2.] a különböző méretű vállalkozások esetében eltérő a hitelkérelmek elutasításának leggyakoribb oka: a mikro- és kisvállalkozásoknál a fedezet hiánya, míg a középvállalkozásoknál az alacsony szintű üzleti teljesítmény és az elégtelen információszolgáltatás.)

A fordulat 2000-ben következett be a hitelintézetek és a kisméretű vállalkozások kapcsolatában, amikor a bankoknak a kkv-szektor iránti hitelezési hajlandósága fokozatosan emelkedni kezdett, s ezzel párhuzamosan évről évre nőtt a kkv-hitelek súlya a teljes hazai vállalati hitelfortfólióban (az 1999-es 34,2%-os szintről 2006-ra 54,8%-ra emelkedett

[MNB]). A bankok kkv-k felé fordulása – a teljesség igénye nélkül – a következő tényezőkkel magyarázható (Csubák [2003]):

- A nagyvállalati ügyfélkörben nagyon erős a verseny, alacsony a haszonkulcs, és nincs további növekedési potenciál.
- Az évek során a kkv-k nagy része számlatulajdonosként és betétesként is jó ügyféléllé vált, s ezek a cégek ma már magas forgalmi jutalékhoz és olcsó forráshoz juttatják a bankokat.
- Egyre több kkv működik évek óta megbízhatóan, s a bankok megítélése szerint is javul a szektor jövedelmezősége.
- A kisvállalkozók jó része (egyéni vállalkozó, bt.-k beltagja) teljes vagyonával felel kötelezettségeiért, így általában érzékenyebb a hitelek mögé állított biztosítékok (pl. családi ház) elvesztésére, ami növeli a hitelvisszafizetési fegyelmet.
- A nagyszámú kisebb vállalkozás hitelezése diverzifikálja a banki ügyfélportfóliót, ami elvileg csökkentheti a banki kockázatot.
- Az állami gazdaságpolitika homlokterébe került a kkv-k forrásokhoz jutásának segítése, mivel a szektor fejlődése az egész gazdaság versenyhelyezete szempontjából meghatározó. Az állami kamattámogatásos hitelek számos konstrukcióját dolgozták ki, s a garancia-alapok létrehozása is egyre több kisméretű vállalkozás hitelhez jutását könnyíti.

Mindezek következtében a bankok ma már nagy növekedési potenciált látnak a kkv-üzletágban. Ennek okai a következők:

- Nemzetközi összehasonlításban – az örvendetes növekedés ellenére – még mindig alacsony a kkv-hitelek aránya a bankok vállalati hitelportfóliójában – (az EU-ban ez az arány 70% körüli (Csubák [2003], 107. o.) –, s a szektor vállalatai egyre nagyobb keresletet támasztanak a gyorsan, kevés adminisztrációval hozzáférhető, szabad felhasználású hitelkonstrukciók iránt.
- A bankszektor évről évre több tapasztalattal rendelkezik ezen ügyfélkör igényeivel kapcsolatosan, így egyre magasabb szinten képes kiszolgálni azt a kisméretű vállalkozások sajátosságaihoz jobban igazodó, speciális hiteltermékekkel.
- Bár a bankok igyekeznek a kisebb cégek hitelezésének nagyobb kockázatát érvényre juttatni a kamatfelárakban és a megkövetelt biztosítékokban, 2003–2004-től a bankok közötti verseny következtében a feltételek, sztenderdek fokozatos és folyamatos enyhítésének lehetünk tanúi.¹ Ennek nyilvánvaló oka, hogy a hitelintézetek ebben a szektorban látnak igazán lehetőséget az ügyfélkör bővítésére.
- Az európai tendenciákat követve, a kkv-szektor állami támogatásának fokozódása várható², s a hazai és közösségi források közvetítésében hatalmas lehetőségek nyílnak meg a bankok előtt.

1 Ezt igazolják a Magyar Nemzeti Bank hitelezési felmérésének (Felmérés a hitelezési vezetők körében, a bankok hitelezési gyakorlatának vizsgálatára) tapasztalatai is (BETHLENDI–BODNÁR [2005]).

2 A tervek szerint a kkv-finanszírozás javítását szolgálná egy új típusú mikrohitelprogram bevezetése a legkisebb vállalkozások fejlesztési- és forgóeszközhitel-szükségleteinek kielégítésére, valamint további garanciaprogramok elindítása, amelyek célja a hitelintézetek ösztönzése az egyszerűsített folyószámla- és kis összegű fejlesztési hiteltermékek kidolgozására és elterjesztésére (GKM [2007]).

A kis- és középvállalkozói hitelpiacon elindult kedvező változásokat ma már maguk a vállalkozások is érzékelik, s ez a legutóbbi években készült felmérések eredményeiben is megmutatkozik. Az Európai Bizottság 2006. április-májusában készítettett, az újonnan csatlakozott tíz ország kkv-ira vonatkozó tanulmányából³ kiderül, hogy a megkérdezett vállalkozások közel kétharmada (átlagosan 60%-a) gondolja úgy, hogy a jelenleg folyamatban lévő projektjei megvalósításához elegendő finanszírozási forrással rendelkeznek. Külön figyelmet érdemel, hogy e tekintetben a legkedvezőbb eredmény éppen a magyar vállalkozók körében született, amelyeknek 86%-a volt elégedett a finanszírozási helyzetével (Flash, 174.) Természetesen ez minden finanszírozási formára együttesen vonatkozik, nem csupán a bankhitelekre, de mindenképpen arra utal, hogy a kkv-finanszírozás színvonala – a kétségtelenül meglévő elégtelenségek ellenére – javuló tendenciát mutat. Ugyanezt támasztja alá egy 2005 őszén készült hazai felmérés⁴ is, amely szerint a kis- és középvállalkozások növekedését akadályozó tényezők között a harmadik helyen szerepelnek a finanszírozási nehézségek (első helyen a magas közterhek és adminisztrációs kötelezettségek, a második pedig a piaci környezet elemeit említették), s a tanulmány külön kiemeli, hogy a finanszírozás kérdéseiről egyre kisebb gondot okoznak a vállalkozásoknak (Kállay–Kissné–Kóhegyi–Maszlag [2007]). A fentieket erősíti meg az is, hogy a Világbank *Doing Business* címmel évek óta elkészített országsorrendjében Magyarország rendre a „hitelhez jutás” kategóriában érte el a legelőkelőbb helyezést a vizsgált szempontok közül⁵ (*Doing Business 2005–2007*).

A kedvező jelenségek ellenére kijelenthetjük, hogy a hazai kis- és középvállalkozások banki hitelezésének súlya egyelőre még nem áll összhangban a vállalkozási forma gazdasági jelentőségével. Bár az utóbbi években lényegesen emelkedett a bankhitelek kereslete (a vállalkozások hitelfelvevő képessége) és kínálata (a bankok hitelezési hajlandósága) is, ennek ellenére a kkv-k közel 80%-a még mindig hitel nélkül gazdálkodik⁶, s igen alacsony a nem pénzügyi vállalkozásoknak nyújtott hitelállomány GDP-hez viszonyított aránya, ami 2000-ről 2005-re 24%-ról 26%-ra nőtt⁷, vagyis alig változott.

Ezt a helyzetet jelentős mértékben azok a még ma is fennálló piaci elégtelenségek idézték elő és tartják fenn, amelyeknek fő kiváltó tényezői a következők (GKM [2007]):

- Információs aszimmetria: a hitelezési múlttal nem rendelkező, kis összegű hitelt igénylő vállalkozásokról gyors és egyszerű eljárásokkal nem szereshető olyan mennyiségű és minőségű információ, ami a megfelelő kockázatkezeléshez szükséges lenne.

3 A felmérésben részt vett az Európai Unió 10 új tagállamából 1536 kis- és középvállalkozás, amelyek közül mintegy 200 magyar cég volt (Flash, 184. o.).

4 A Gazdasági és Közlekedési Minisztérium megbízásából 2001 óta évente készülnek reprezentatív kérdőíves felmérések a hazai kkv-szektor vállalkozásainak körében.

5 A *Doing Business* annak alapján állítja rangsorba a világ országait, hogy mennyire vállalkozásbarát ott az üzleti környezet. Tíz szempontot vizsgál, amelyek közül egy a vállalkozások hitelhez jutásának lehetőségét minősíti. A 2007-ben publikált legutóbbi rangsorban Magyarország összességében a 45. helyen szerepel, de a „hitelhez jutás” kategóriában a 26. helyen áll a vizsgálatba bevont 178 ország között.

6 Ez az arány az Európai Unió régi tagállamaiban 15-20% körüli (GKM [2007], 7. o.).

7 Az EU-15 országaiban nagy szórást mutat ez az arány. 2005-ben az átlag 62%, a két kiugróan nagy értéket figyelmen kívül hagyva pedig 43% volt (BILEK–BORKÓ–CZAKÓ–PELLENYI [2006], 12. o.).

- Ehhez kapcsolódik a méretgazdaságosság problémája: a bankoknak nem kifizetődő az ilyen vállalkozások alapos kockázatelemzése, ezért sok esetben nem képesek finanszírozni a legkisebb és/vagy induló vállalkozásokat, noha sokan közülük nagy fejlődési potenciállal rendelkeznek.

- A kis összegű tranzakciók további problémája a relatíve magas tranzakciós költség, ami a vállalkozásoknak jelent terhet; valamint a hitelfedezetek értékelése és kezelése, ami pedig a hitelintézeteknek okozhat nehézségeket.

- Végül – a hiteltermékek kínálatának növekedése ellenére – még mindig kevés az igazán „kisvállalkozásokra szabott” konstrukció. Ez a megállapítás főként a folyószámlahitelek és a 3 évnél hosszabb lejáratú fejlesztési hitelek körére igaz.

A helyzet mielőbbi javításának szükségességére hívják fel a figyelmet az Európai Unió szervezeteinek egyes intézkedései, dokumentumai, amelyek kiemelt fontosságot tulajdonítanak a hitelintézetek és a kisméretű vállalkozások közötti kapcsolat javításának, valamint annak, hogy a kkv-k bankhitelekkel való ellátottsága fokozódjon.

Az előbbire vonatkozó fontos dokumentum az Európai Bizottság által elfogadott „viselkedési kódex” (EC [2004]), amelynek célja a bankok és a kkv-k kapcsolatának mindkét fél érdekében és aktív közreműködésével történő javítása. A kódex alapelvei a következők:

- A kölcsönös bizalom kiépítése: a hosszú távon is gyümölcsöző üzleti kapcsolatnak a kölcsönös bizalmon kell alapulnia. A nyíltság és a felesleges késedelmek elkerülése mindkét fél részéről kiemelkedő jelentőségű.

- Az átláthatóság fokozása: a hitelintézetek feltételrendszerének átláthatóvá kell válnia a kkv-k számára, s minden szükséges információt a rendelkezésükre kell bocsátani. A vállalkozások ne essenek késedelmekbe, s közöljenek minden fontos információt a bankokkal.

- Nyílt párbeszéd: ez a tartós kapcsolat elengedhetetlen feltétele. A vállalkozások folyamatosan szolgáltatassanak teljes képet üzleti helyzetükről. Ezzel párhuzamosan a hitelintézetek mindig közölik, milyen típusú információkra van szükségük, teljes körűen ismertessék aktuális szolgáltatásaikat és díjaikat, hogy a vállalkozások kiválaszthassák a számukra elérhető legjobb szolgáltatást.

- Titoktartás: a hitelintézetek kezeljék bizalmasan az ügyfelekkel kapcsolatos információkat.

- Tartózkodás a diszkriminációtól: a hitelintézetek legyenek készek üzleti kapcsolatot létesíteni minden vállalkozóval (függetlenül azok nemétől, vallásától, etnikai vagy nemzeti-hovatartozásától), az üzleti etika és a hatályos jogszabályok figyelembe vételével.

A másodikként említett törekvést, vagyis a kisméretű vállalkozások bankhitelekkel való ellátottságának javítását szándékozik elősegíteni – egyéb fontos célok mellett – a Bazel II.⁸ néven ismert új szabályozás, amelyben a kkv-kkal szemben pozitív diszkrimináció érvényesül. Ennek lényege, hogy a bankok számára előírt minimális tőkekövetelmény a kkv-hitelezés területén kisebb, mint a nagyvállalatok esetében, vagyis a szabályozás igyek-

8 A Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság 2001-ben bocsátotta nyilvános szakmai vitára az új bázeli tőkeegyezményt (Bazel II.), amelynek bevezetési dátumát 2006-ra tűzték ki. A Bazel II. lényege a bankok tőkemegfelelésének új szabályozása, ennek kulcseleme a bank által vállalt kockázatokkal arányos tőkeszükséglet meghatározása. A Bazel II.-n alapuló 2006/48/EC direktíva a 2007. évi LI. törvénnyel, valamint a 196/2007. (VII. 30.) Kormányrendelettel vált a magyar jog részévé, s ennek hatására 2007 nyarától a magyar kkv-k körében is megváltoztak a hitelhez jutás feltételei (ZSAMBOKI [2007], 45. o.).

szik a kisebb vállalkozások hitelezését vonzóbbá tenni a hitelintézetek számára (Bethlendi-Naszódi [2003]).

Fontos azonban megjegyeznünk, hogy egyes elemzések (Csubák [2003]) szerint az új szabályozásnak a kkv-kra gyakorolt pozitív hatása nem egészen egyértelmű. Ennek egyik oka, hogy a tőkekövetelmény jelentős mértékben függ a leendő adós hitelminősítésétől is. A kockázatosabb ügyfelekkel szemben magasabb az előírt tőkekövetelmény, ezért a bank ilyen esetben kénytelen a hitelkamatlábát megemelni. Mivel a kkv-k között többségben vannak a nagyobb kockázatú vállalkozások, amelyek alacsonyabb minősítést kapnak, ezért az új szabályozás nyertesei valószínűleg csak az átlagosnál jobb minősítésű vállalkozások lesznek, s nem az egész szektor. Más szerzők (Zsámboki [2007]) arra hívják fel a figyelmet, hogy amennyiben a bankok a vállalt kockázatokhoz képest nem megfelelően tőkésítenek, akkor kedvezőtlen gazdasági körülmények idején tőkekorlátossá válhatnak, ami a hitelezési aktivitás visszafogásához vezethet. Ilyenkor jellemzően a leginkább kockázatos ügyfélkör – ezzel sok kkv – esik el a hitelhez jutás lehetőségétől.

Mivel az új szabályozás bevezetése még meglehetősen „friss”, ezért tényleges hatásainak tanulmányozása csak később válik lehetségessé. Az azonban egyértelmű, hogy az Európai Unióban határozott törekvés mutatkozik a kkv-k banki finanszírozásának folyamatos javítására. Az Európai Bizottság egyik 2006-os közleménye (COM [2006], 349. o.) szerint a Bázeli II. olyan változó feltételeket teremtett a hitelezésben (az ügyfelek eddigieknél átfogóbb kockázátértékelése révén), amelyek jóval intenzívebb párbeszédet tesznek szükségessé a kkv-k és a hitelintézetek között. Közösségi szinten ennek meg is van a kialakult gyakorlata a bizottság által szervezett kerekasztal-megbeszélések formájában, amelyeken a bankok és a kkv-k képviselői időről időre áttekintik kapcsolatuk javításának lehetőségeit. E forma átültetése a hazai gyakorlatba elősegítheti a hitelintézetek és a kkv-k közötti kapcsolat további javulását, ami mindkét félnek egyaránt érdeke.

3. A NEM PÉNZÜGYI VÁLLALKOZÁSOK BANKI HITELEZÉSÉNEK FŐBB TENDENCIÁI (1999–2007)⁹

Az Observatory 2003-as jelentése (Observatory, 2003/2.) szerint – annak ellenére, hogy az egész Európai Unióban növekszik a külső finanszírozás alternatív formáinak jelentősége – a kkv-k többségének még mindig a bankhitel az egyetlen elérhető külső forrás. Ezt a megállapítást alátámasztja egy 2005 szeptemberében elvégzett európai uniós felmérés¹⁰, mely szerint a vezető külső finanszírozási forma a bankhitel (a megkérdezett vállalkozások 80%-ának volt), s a vállalkozások mintegy fele úgy vélte, hogy nem képes sikert elérni bankhitelek nélkül.

A magyar vállalkozások bankhitel-ellátottsága korántsem ilyen mértékű. A hitellel rendelkező vállalkozások aránya 2000 és 2005 között mindössze 20-25% körül mozgott, s ezzel kapcsolatban két fő tendenciát lehetett megfigyelni. Egyrészt a hosszú lejáratú hitelek – vállalati

⁹ Egyes adatsorok csak 2001-től vagy 2003-tól álltak rendelkezésre. A 2007-es adatok csak az év első félévére ismertek, ezért csak ott használtuk fel azokat, ahol ez az összehasonlítást nem zavarta.

¹⁰ Az Európai Bizottság megbízásából készült felmérés során 3047 kis- és középvállalkozás vezetőjét kérdezték meg 2005. szeptember 5-e és 19-e között telefonos interjú formájában. A vállalkozások székhelye az Európai Unió 15 régi tagországának valamelyikében volt (Flash, 174. o.).

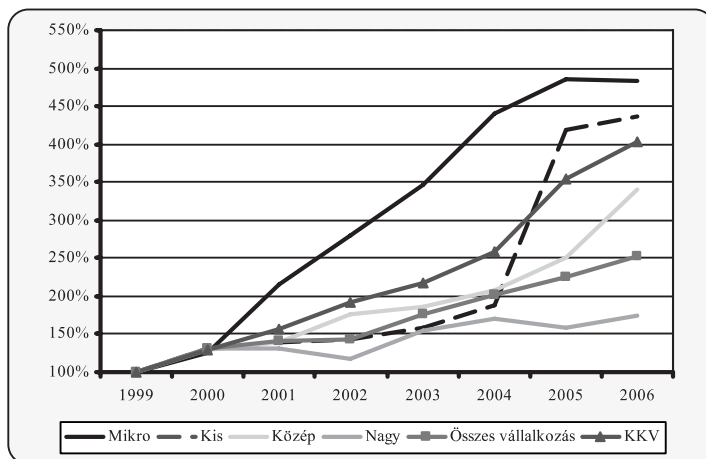
mérettől függetlenül – lényegesen kisebb arányban fordultak elő, mint a rövid lejáratúak. (Az előbbivel az összes vállalat 10-15%-a, az utóbbival 20-25%-a rendelkezett.) Másrészt a kisebb méretű vállalkozások kisebb arányban rendelkeztek mind rövid, mind hosszú lejáratú hitelekkel, mint a nagyobbak (míg a kkv-knak alig 20-25%-a, addig a nagyvállalatoknak közel 70%-a rendelkezett valamilyen bankhittel [Kállay-Kissné-Kőhegyi-Maszlag, 2002–2007]).

A nem pénzügyi vállalkozások hazai bankhitelállományának változását vizsgálva (1. ábra) megállapítható, hogy minden vállalati méretkategóriában szinte folyamatos növekedés következett be 1999 végéhez képest, de a növekedés mértéke nagy eltéréseket mutat. Leginkább a mikrovállalkozások hitelállománya bővült (2006 végére közel ötszörösére nőtt), s a növekedés üteme – az utolsó év kivételével, ahol kisebb visszaesés történt – az egész időszakban egyenletesnek mondható. A kisvállalkozások hitelállományának növekedése majdnem ugyanakkora volt (4,5-szeres), de ez a növekedés korántsem volt olyan egyenletes.

1999 és 2004 között alig 90%-os állománybővülés tapasztalható, ami 2004-ről 2005-re hirtelen megduplázódott. Ez jórészt azzal magyarázható, hogy a vállalkozások méret szerinti besorolásának 2005-ös változása miatt nőtt a kisvállalkozások száma¹¹, bár ez minden valószínűség szerint csak részleges magyarázat. A középvállalkozások hitelállománya a vizsgált időszakban mintegy 3,5-szeresére nőtt, viszonylag egyenletes ütemben. Összességében a kis- és középvállalkozások hitelállománya megnégyszereződött, míg a nagyvállalatoké ennél sokkal szerényebb mértékben, mindössze 73,5%-kal emelkedett, s így a nem pénzügyi vállalkozások teljes hitelállománya 2,5-szeresére nőtt.

1. ábra

**A nem pénzügyi vállalkozások hazai bankhitelállományának alakulása
1999. december = 100% (év végi folyó áras adatokból számítva)**



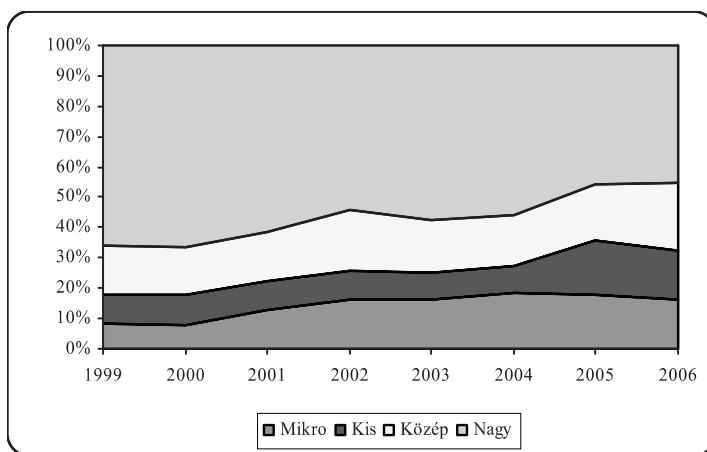
Forrás: saját szerkesztés az MNB adatai alapján

¹¹ 2005. január 1-jétől megváltozott a kis- és középvállalkozások törvény (2004. évi XXXIV. tv.) szerinti definíciója. Mindhárom kkv-szektorba tartozó vállalati méretkategória esetében jelentősen megnőtt a nettó árbevétel és a mérlegfőösszeg maximumára vonatkozó határ, ennek következtében számos nagyvállalat került át a középvállalkozások csoportjába, s még ennél is nagyobb számban sorolódtak át középvállalkozások a kisvállalkozások közé. E változás következtében a 2005 előtti és utáni adatok csak korlátozott mértékben hasonlíthatók össze.

Az egyes vállalatcsoportok hitelállományának eltérő mértékű változása következtében átalakult a teljes hitelállomány megoszlása is (2. ábra). Mivel a legdinamikusabb növekedés a mikrovállalkozások körében történt, ezért a teljes hitelállományból való részesedésük is folyamatosan emelkedett egészen 2004-ig (az 1999-es 8,3%-ról 2004-ben 18,2%-ra), ezt követően azonban kissé csökkent (2006-ban 15,9%-os volt). A kisvállalkozások hitelállományból való részesedése 2004-ig nemigen változott – 9% körüli volt –, 2005-től azonban ez 16-17% körüli értékre ugrott. A középvállalkozások részesedése 1999-től 2006-ig 16,4%-ról 22,2%-ra nőtt. Mivel a kkv-szektoron belül minden vállalatcsoport részesedése nőtt, így a nagyvállalatoké nyilvánvalóan csökkent. Míg 1999 végén a banki hitelállománynak 65,7%-a nagyvállalati hitel volt, hét év múlva ez az arány már csak 45,2%-ot tett ki, tehát a bankoknak a kkv-szektor felé fordulása egyértelműen látható. A kkv-kör gyors hitelexpanziója örvendetes tény még akkor is, ha a kkv-hitelek viszonylag magas arányának kialakulása részben annak köszönhető, hogy a nagyvállalatok hitelek egyre nagyobb hányadát külföldről (főként anyavállalatuktól vagy azon keresztül) veszik fel (PSZÁF [2007]).

2. ábra

A nem pénzügyi vállalkozások hazai bankhitelállományának megoszlása vállalati méretkategóriák szerint (év végi folyó áras adatokból számítva)



Forrás: saját szerkesztés az MNB adatai alapján

3.1. A kkv-k banki hitelezésének elemzése országos adatok alapján

3.1.1. A hitelállomány és a folyósított hitelek alakulása

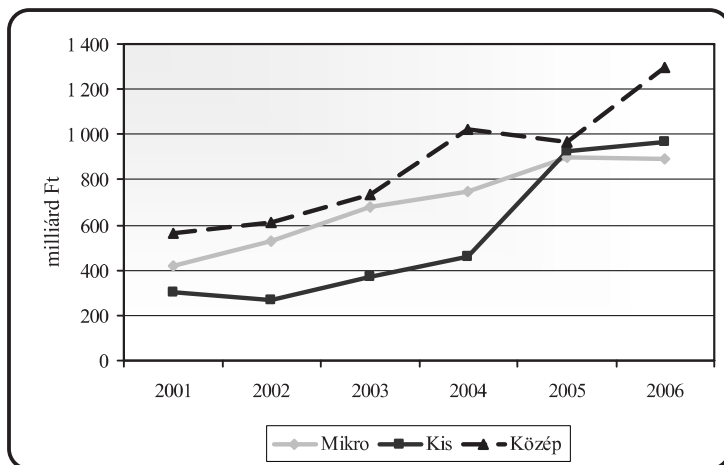
A 2. ábrán látható tendenciák alátámasztják azt a korábbi megállapítást, hogy a bankszektor nyitása a kis- és középvállalkozások felé 2000-ben indult meg (ami a 2001-es hitelállomány-adatokban már számszerűen is érzékelhető), s az ezt követő években folytatódott a kkv-szektor hitelexpanziója. A nem pénzügyi vállalkozásokon belül kifejezetten a kis- és középvállalkozások hitelállományát (összességében is) vizsgálva látható (3. ábra), hogy a

2001–2006 közötti időszakban mindvégig a középvállalkozások rendelkeztek a legnagyobb állománnyal. Ezt követte a mikrovállalkozások hitelállományának nagysága egészen 2004-ig, azonban – mivel a kisvállalkozások hitelállománya 2004-ről 2005-re megduplázódott – a mikrovállalkozások 2006-ra a harmadik helyre „szorultak”, ennek háttérében jórészt a már említett besorolási változás állhat. A vizsgált hat év alatt a legdinamikusabb növekedést (évente átlagosan¹² 32,4%-ot) a kisvállalkozások hitelállománya mutatott, ezt követte a középvállalkozások 18,3%-os, s végül a mikrovállalkozások 17,1%-os mutatója. Így a kkv-szektor összességében évi 21,5%-os hitelállomány-növekedést produkált, ami évi mintegy 400 milliárd forintos bővülésnek felel meg.

Fontos kiemelnünk, hogy a kkv-hitelezés dinamikus növekedésében a már többször említett kínálati tényezők (a bankok közötti verseny erősödése, a hitelezési feltételek és sztenderdek enyhítése stb.) mellett a keresleti tényezők is nagy szerepet játszottak. A hitelezési felmérés (Bethlendi–Bodnár [2005]) tapasztalatai szerint 2001-től kezdődően a bankok egyre erősebbnek érzékelték a kisméretű vállalkozások hitelkeresletét. Az MNB stabilitásai jelentéseiből (MNB [2000–2007]) pedig kiténik, hogy a bankszektor kedvezően ítélte meg a kkv-k jövedelmezőségének alakulását, a hitelek törlesztésében nem mutatkoztak jelentősebb fennakadások, így a vizsgált időszakban a bankok vállalati hitelportfóliójának minősége – a jelentős expanzió ellenére – nem romlott.

3. ábra

A kkv-k hitelállományának értéke vállalati méretkategóriák szerint (év végi folyó áras adatok)



Forrás: saját szerkesztés a PSZÁF adatai alapján

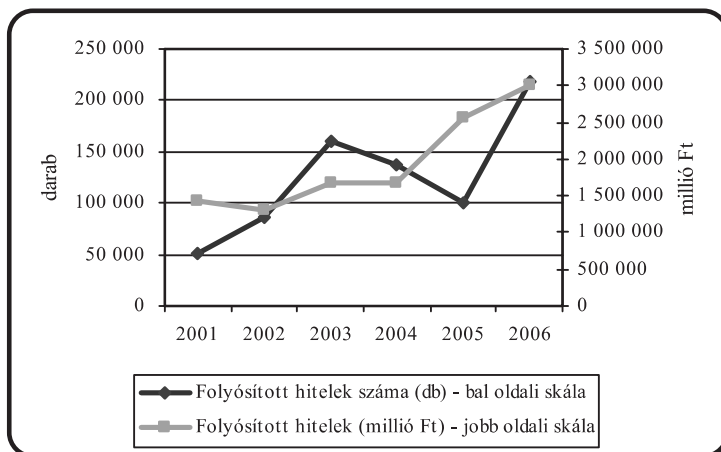
¹² Az évi átlagos változás ütemét (%) az adatsorokra fektetett exponenciális trend ($\hat{Y} = \beta_0 \cdot \beta_1^t$) β_1 paramétere, míg az évi átlagos változás mértékét (Ft) a lineáris trend ($\hat{Y} = \beta_0 + \beta_1 \cdot t$) β_1 paramétere adta.

A hitelállomány-adatok elemzése után a folyósított hitelek vizsgálatára áttérve, elsőként a kkv-szektor egészére vonatkozó adatsorokat mutatja a 4. ábra. 2001 és 2006 között az éves szinten folyósított bankhitelek összértéke szinte folyamatos emelkedést mutat, de itt is szembeötlő ugyanaz a „nagy ugrás” 2004-ről 2005-re, amelyik már az állományi adatokat is jellemezte. Figyelemre méltó azonban az, hogy 2005-ről 2006-ra is igen jelentős növekedés következett be a folyósítások értékében, holott ezt az időszakot a kkv-besorolás változásának hatása már nem „terhelte”.

A folyósítások darabszámának változása sokkal egyenetlenebb képet mutat. 2001 és 2003 között emelkedés, ezt követően 2005-ig jelentős csökkenés, majd 2006-ban újabb nagymértékű növekedés következett be. Ez különösen azért érdekes, mert a legjelentősebb csökkenés éppen 2004-ről 2005-re mutatható ki, amikor a folyósított összeg a leginkább emelkedett. Ezt az „ellentmondást” részben feloldja a már sokat említett definíciós változás, aminek következtében a kkv-k közé sorolódott sok – korábban nagynak számító – vállalkozás. A nagyobb cégek – lényegesen alacsonyabb számosságuknál fogva – sokkal kevesebb darabszámú hitelt vesznek fel, mint a kisebbek; ugyanakkor ezek összege általában többszöröse a kisebb cégek által felvett hitelek összegének. Így a besorolási változás a hitelek darabszámát nem növelhette érzékelhetően, összértékét viszont igen. Ez azonban csak részleges magyarázat, ugyanis a hitelek darabszáma nemhogy nőtt volna, hanem jelentősen csökkent. Ezért a kisméretű vállalkozások körében is valószínűsíthető az a hitelfelvételi szokások megváltozására utaló folyamat, amely szerint e szegmens vállalkozásai is kevesebb számú, de nagyobb összegű hitelt vettek igénybe, mint korábban.

4. ábra

A kkv-k számára folyósított bankhitelek száma és értéke (folyó áron)



Forrás: saját szerkesztés a PSZÁF adatai alapján

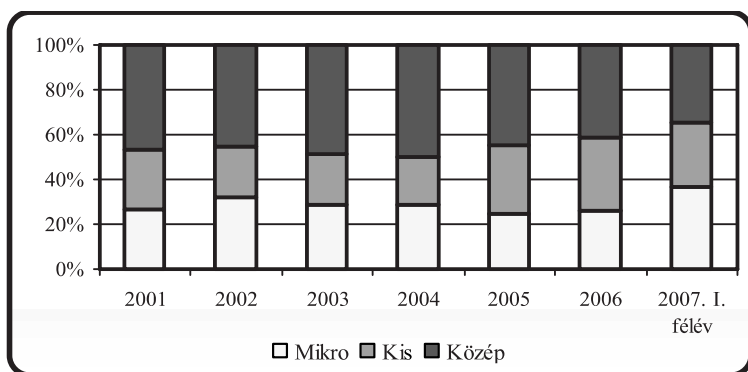
A folyósított kkv-hitelek összértékének vállalati méretkategóriák szerinti megoszlását vizsgálva (5. ábra) megállapítható, hogy 2001 és 2004 között lényeges változás nem következett be: a teljes folyósításnak mintegy a fele a középvállalkozásokat érintette, s a fo-

lyósított összeg másik felén a mikro- és a kisvállalkozások nagyjából 30–20% arányban osztoztak. A 2005–2006-os években arányeltolódás figyelhető meg a kisvállalkozások javára s a közép- és mikrovállalkozások rovására; ez a tendencia azonban – a 2007. I. féléves adatokat figyelembe véve – megtorpanni látszik. Ez arra enged következtetni, hogy a 2005-ös definíciós változás hatása – amely egyértelműen a kisvállalkozásoknak kedvezett – kezd elhalványulni.

A legfrissebb adatokat figyelve, szembetűnő a mikrovállalkozásoknak folyósított hitelek arányának a növekedése, ami nemcsak a kis-, hanem a középvállalkozások folyósításainak rovására is történt. Amennyiben a mikrovállalkozások hitelfolyósításának növekvő aránya nemcsak átmeneti jelenségnek bizonyul, hanem a következő években folytatódik, akkor ez újabb korszakot jelenthet a bankszektor és a kkv-k kapcsolatának történetében: nem csupán a hitelintézeteknek a kkv-szektor felé fordulását figyelhetjük meg, hanem ezen a szektoron belül is a legkisebb méretű vállalkozások preferálását. Ezt kedvező tendenciának tekinthetnénk, mivel a szektoron belül a mikrovállalkozások férnek hozzá legkevésbé az alternatív külső forrásokhoz, így külső finanszírozási igényeik kielégítésében leginkább nekik van szükségük a bankhitelekre. Amennyiben a bankok hiteltermék-kínálatuk, hitelezési feltételeik és sztenderdjeik kialakításakor még inkább figyelembe veszik a legkisebb (nem utolsósorban az induló) vállalkozások igényeit – megkönnyítve ezzel külső forráshoz jutásukat –, akkor jelentősen javulhat e vállalkozások finanszírozási helyzete, ezzel a versenyképessége.

5. ábra

A kkv-k számára folyósított teljes hitelösszeg megoszlása vállalati méretkategóriák szerint (folyó áras adatokból számítva)

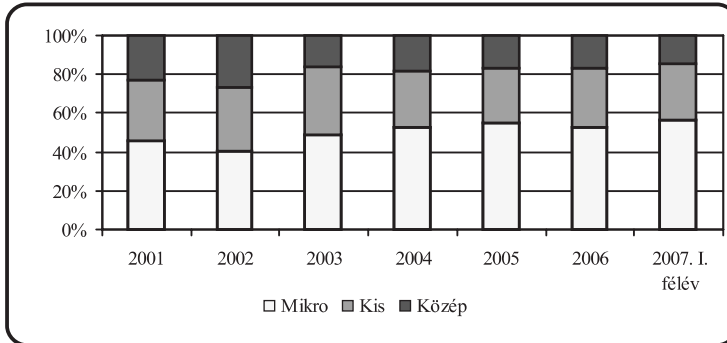


Forrás: saját szerkesztés a PSZÁF adatai alapján

A kis- és középvállalkozásoknak folyósított bankhitelek darabszám-megoszlása (6. ábra) egyértelműen a mikrovállalkozások hitelezésének felfutását mutatja, elsősorban a középvállalkozások rovására. Míg 2001-ben az összes folyósított hitel 45,7%-a áramlott a legkisebb méretű vállalkozásokhoz, addig 2007. I. félévében ez az arány 56,3%-os volt. A kisvállalkozások hiteleinek aránya a vizsgált időszakban végig 30% körül ingadozott, míg a középvállalkozások folyósított hiteleinek aránya 2001-ről 2007-re 22,7%-ról 14,5%-ra csökkent.

6. ábra

A kkv-k számára folyósított hitelek darabszámának megoszlása vállalati méretkategóriák szerint

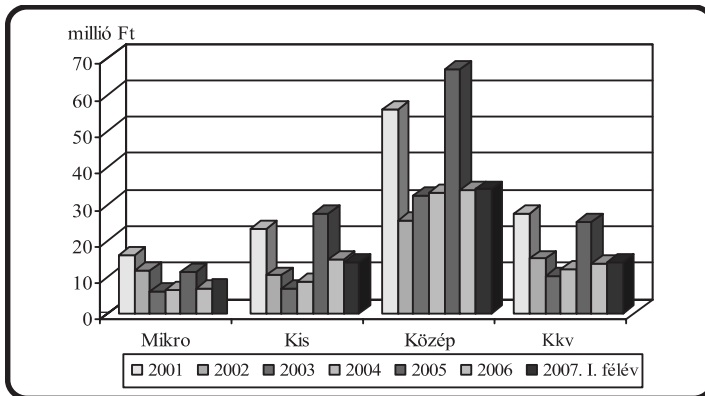


Forrás: saját szerkesztés a PSZÁF adatai alapján

Az 5. és a 6. ábra összevetése alapján látható, hogy a legkisebb méretű vállalkozások inkább sok kisebb összegű hitelt vesznek fel, míg a legnagyobbak kevés nagy összegű hitelt, vagyis teljesen egyértelmű a vállalatnagyság és az átlagos hitelösszeg közötti pozitív korreláció (7. ábra). Az átlagos hitel nagyság időbeli alakulása meglehetősen változatos képet mutat. Két olyan év is volt (2001 és 2005), amikor az adatok minden vállalatméret esetén kiugróan nagyok voltak. A többi évet tekintve, a mikrovállalkozások által felvett hitelek átlagos nagysága 5–10 millió Ft között mozgott, a kisvállalkozások hitelei átlagosan 8–12 millió Ft-ot tettek ki, míg a középvállalkozások esetében 30 millió Ft körüli volt ez az adat, így a teljes kkv-szektor tekintve, az átlagos hitel nagyság 10 millió Ft körül ingadozott.

7. ábra

A folyósított kkv-hitelek átlagos nagysága az egyes vállalati méretkategóriákban



Forrás: saját szerkesztés a PSZÁF adatai alapján

3.1.2. A folyósított hitelek lejárat szerinti elemzése

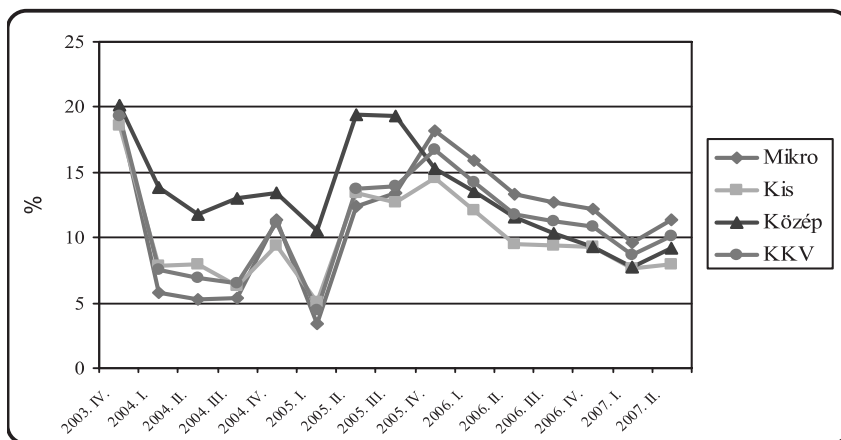
A kkv-k számára folyósított hitelek lejárat szerinti elemzéséhez a hosszú lejáratú (éven túli) hitelek arányát mutatjuk be a 2003. IV. negyedétől 2007. II. negyedévéig terjedő időszakra. Elsőként a hitelek darabszámán belüli arányt vizsgálva (8a. ábra) megállapítható, hogy 2005. IV. negyedéve előtt és után teljesen eltérő tendenciák figyelhetők meg.

Vállalati méretkategóriák szerint vizsgálva az adatokat, látható, hogy az időszak elején a középvállalkozások hosszú lejáratú hiteleinek aránya meghaladta a kkv-átlagot, míg a mikro- és kisvállalkozásoké átlagos, vagy kissé elmarad attól. 2005 végétől egyrészt a mikrovállalkozások hitelei között szerepeltek a legnagyobb arányban a hosszú lejáratú hitelek, másrészt a különböző méretű vállalatok adatai közötti eltérések lényegesen csökkentek, így a szektor a korábbiakhoz képest jóval homogénebb képet mutat. Ez önmagában kedvező változásnak tekinthető, mert azt jelzi, hogy a kisebb vállalkozások nincsenek hátrányban a nagyobbakkal szemben a hosszú lejáratú beruházási hitelekhez való hozzájutás terén.

A hosszú lejáratú hitelek arányának időbeli változását elemezve, egyrészt szembevető a különböző méretű vállalkozások adatainak együttmozgása. Másrészt látható, hogy a 2005. IV. negyedéve előtt jellemző, jelentős ingadozást (5 és 20% közötti arányokat figyelhetünk meg a szektorban) egyértelműen csökkenő tendencia váltotta fel, ami csak a legutolsó negyedévben fordult kissé vissza. Ennek következtében a folyósított hosszú lejáratú hitelek aránya a szektor egészét tekintve 10% körüli, s ettől az egyes vállalati méretkategóriák adatai nem mutatnak lényeges eltérést. Mivel a vizsgált arány a korábbi időszakokban a 15, sőt a 20%-ot is elérte, ezért a a szektor hosszú lejáratú hitelekkel való ellátottságának megfigyelhető tendenciája nem mondható pozitívnak.

8a. ábra

**A folyósított hosszú lejáratú hitelek aránya a kkv-szektorban
vállalati méretkategóriák szerint (összes kkv-hitel darabszáma =100%)**



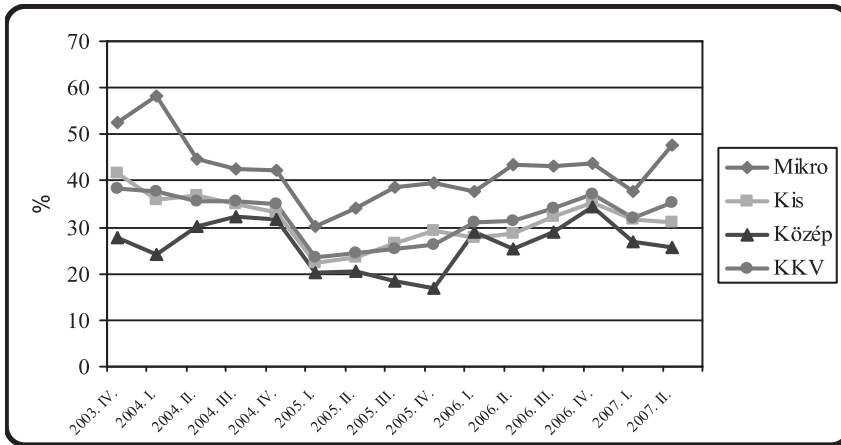
Forrás: saját szerkesztés a PSZÁF adatai alapján

Mivel a hosszú lejáratú hitelek összege rendszerint jóval meghaladja a rövid lejáratúakét, ezért az összes folyósított hitelösszegegen belül lényegesen nagyobb a hosszú lejáratú hitelek aránya, mint a darabszámban. A 8b. ábra tanúsága szerint ez az arány a kkv-szektorban 20–40% között ingadozott a vizsgált időszakban, s 2005-ig inkább csökkenő, azt követően pedig inkább növekvő tendenciájú volt.

A vállalatméret szerinti összehasonlítás érdekes képet mutat. A kisvállalkozások éven túli hiteleinek aránya szinte teljesen egybeesett a szektor átlagával, míg a mikrovállalkozások adatsora végig az átlag felett (30–50%), a középvállalkozásoké pedig az átlag alatt (18–35%) húzódott. Ez önmagában újra csak azt mutatja, hogy a kisebb vállalkozások hosszú lejáratú hitelekkel való ellátottsága semmivel sem rosszabb, mint a nagyobbaké. Azonban nem hagyható figyelmen kívül az a korábban már említett tény, hogy a vállalatméret növekedésével nő a bankhitellel rendelkező vállalkozások aránya. Mivel a most levont következtetések kizárólag a hitellel rendelkező vállalkozásokra vonatkoznak, ezért nyilvánvaló, hogy az összes vállalkozást figyelembe véve, a hosszú lejáratú hitelekkel való ellátottság korántsem mutatna ilyen pozitív képet, különösen nem a mikrovállalkozások körében.

8b. ábra

**A folyósított hosszú lejáratú hitelek aránya a kkv-szektorban
vállalati méretkategóriák szerint (kkv-hitelek összértéke =100%)**



Forrás: saját szerkesztés a PSZÁF adatai alapján

Összességében megállapítható, hogy a hosszú lejáratú hitelek viszonylag magas aránya ellenére a kkv-k banki hitelezésében – kisebb-nagyobb ingadozások mellett – egyértelműen a rövid lejáratú hitelek dominanciája érvényesült, s ez (talán meglepő módon) annál inkább igaz, minél nagyobb méretű a vállalkozás. A kis- és középvállalkozások fejlődése szempontjából nem értékelhető kedvező jelenségként, hogy 2003-ról 2007-re szinte változatlan maradt az éven túli hitelek aránya, mivel a jelentősebb fejlesztések, beruházások finanszírozása – amire a szektornak igen nagy szüksége van – a hosszú lejáratú források elégtelensége

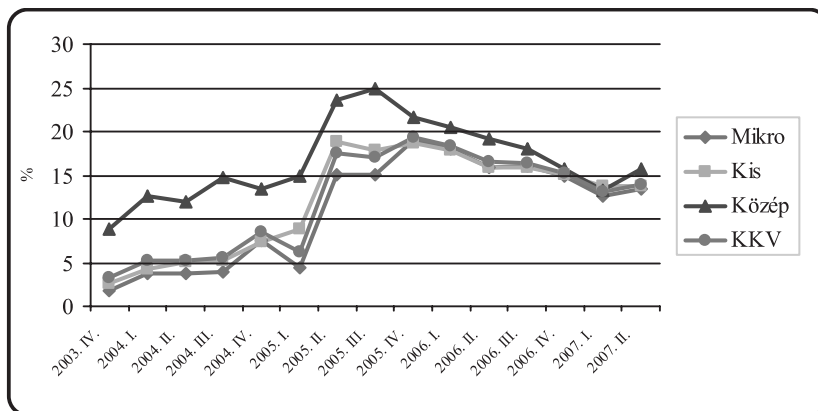
esetén nehézségekbe ütközhet. Viszont ha figyelembe vesszük, hogy 2003 és 2006 között a kkv-k számára folyósított hitelek összege közel megduplázódott (4. ábra), akkor mégiscsak eredménynek tekinthető, hogy ezen belül a hosszú lejáratú folyósítások aránya nem csökkent, vagyis az éven túli hitelek összege jelentősen nőtt.

3.1.3. A folyósított hitelek denominációs összetétele

A kkv-hitelek denominációs összetételét a hitelek darabszámával összefüggésben vizsgálva (9a. ábra) egyértelmű a vállalatméret és a devizahitelek arányának összefüggése: minél nagyobb a vállalkozás, annál nagyobb a devizahitelek aránya. Azonban látható, hogy a vizsgált időszakban a különböző méretű vállalkozások adatai egyre közelebb kerültek egymáshoz, s ma már a vállalatméret szerint nem tapasztalható lényeges eltérés a devizahitelek arányában. Az időbeli változást tovább vizsgálva, megállapítható, hogy 2005 közepéig a devizahitelek aránya szinte folyamatosan emelkedett minden vállalati méret esetén (az összes kkv-ra nézve, a 2003 végi kb. 4%-ról a 2005. II. negyedévében bekövetkezett „ugrás” után mintegy 17%-ra nőtt ez az arány). Ez egyrészt az időszakra jellemző, viszonylag magas forintkamatokkal magyarázható, másrészt szerepet játszott benne az is, hogy a bankok enyhítettek a hitelnyújtás feltételein: a verseny erősödése miatt a hitelintézetek a magasabb kockázatú kkv-ügyfélkörnek is hajlandók voltak – a korábbiakhoz képest szélesebb körben – devizahiteleket nyújtani ([MNB [2003–2006]]). 2005. II. negyedévéét követően lassú ütemben ugyan, de folyamatosan csökkent a folyósított devizahitelek aránya, s az időszak végére minden vállalati méretkategóriában 15% körüli volt az értéke.

9a. ábra

**A folyósított devizahitelek aránya a kkv-szektorban
vállalati méretkategóriák szerint (összes kkv-hitel darabszáma =100%)**



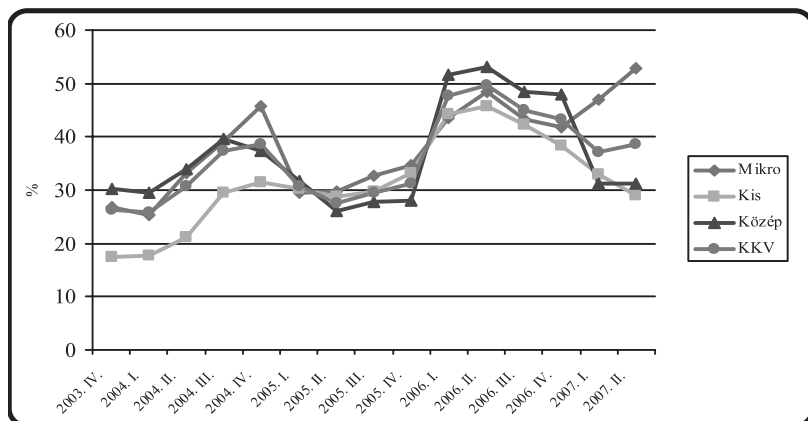
Forrás: saját szerkesztés a PSZÁF adatai alapján

A folyósított hitelösszeg denominációs összetételét figyelve (9b. ábra) látható, hogy a kkv-k elsősorban forinthitelekkel rendelkeztek és rendelkeznek ma is (a szektor egészére nézve, 2007-ben 60% körüli volt a forinthitelek aránya), de a devizahitelek aránya – jelentős hullámmal mellett – növekvő tendenciát mutat. Érdekes megfigyelni a különböző méretű

vállalkozások adatainak együttmozgását, ami csak az időszak legvégén tört meg: a kis- és főleg a középvállalkozásoknál csökkenést, míg a mikrovállalkozásoknál növekedést tapasztalhattunk. Vagyis ugyanaz a tendencia látszik itt is, mint a hosszú lejáratú hitelek esetében: a bankok a kkv-szektoron belül a legkisebb méretű vállalkozások felé nyitnak, ami a növekvő devizahitelezési hajlandóságban is megmutatkozik.

9b. ábra

**A folyósított devizahitelek aránya a kkv-szektorban
vállalati méretkategóriák szerint (kkv-hitelek összértéke =100%)**



Forrás: saját szerkesztés a PSZÁF adatai alapján

A devizahitelek átlagos nagysága jelentősen meghaladta a forinthitelekét, aminek az az oka, hogy a devizahitelek rendszerint hosszú lejáratú, többségében beruházási célú hitelek. A két 9. számú ábrát összevetve azonban látható, hogy a devizahitelek aránya összességében lassabban emelkedett a folyósított hitelösszegeken belül, mint a hitelek számán belül, ennek következtében a devizahitelek átlagos nagysága folyamatosan csökkent. (A kkv-szektorban 2003-ban 93,9 millió Ft volt a folyósított devizahitelek átlagos nagysága, míg 2007 közepén már csak 39,6 millió Ft [PSZÁF, 2007]). Ennek nyilvánvaló magyarázata újra csak az, hogy a legkisebb méretű vállalkozások devizahitelezése emelkedett a legnagyobb mértékben, s mivel ezek a vállalkozások – méretükből adódóan – általában kisebb összegű hiteleket igényelnek, ezért a több kisebb összegű hitel kihelyezése csökkentette az átlagos hitel nagyságot.

3.2. Egy kérdőíves felmérés eredményei (2005)

A Modern Üzleti Tudományok Főiskoláján a 2005-ös gazdálkodási évre vonatkozó kérdőíves felmérés készült 812 nem pénzügyi társas vállalkozás megkérdezésével.¹³ A kérdőívben öt kérdés foglalkozott a vállalkozások banki finanszírozásával. Az eredmények most követ-

¹³ A 2006. novembertől 2007. januárig terjedő időszakban végzett, az ország egész területére kiterjedő kutatás célja az volt, hogy képet adjon a Magyarországon működő társas – elsősorban a kkv-szektorba tartozó – vállalkozások gazdálkodásáról (eszköz- és forrás szerkezetéről, jövedelmezőségi viszonyairól, finanszírozási szokásairól, piaci helyzetéről és kilátásairól stb.) A kutatás vezetője dr. Sinkovics Alfréd, a kutatócsoport tagjai: dr. Szenyessy Judit és Némethné Gál Andrea.

kező ismertetésének célja, hogy – az országos adatok mellett, azokat részben magyarázva – a vállalkozások véleményét figyelembe véve, értékelje a kkv-k hitelfinanszírozásának színvonalát.¹⁴

Az 1. táblázat a mintában szereplő vállalkozások méret szerinti besorolását tartalmazza az országos adatokkal összehasonlítva. Az alapsokaság és a minta megoszlásának összevetése alapján látható, hogy a mintában nagyobb a kis-, közép- és nagyvállalatok aránya, s kisebb a mikrovállalkozásoké. A minta struktúrája azonban lényegileg megegyezik az alapsokaságéval, amely szerint a vállalkozások döntő többsége mikrovállalkozás, s az egyre nagyobb méretkategóriákban a vállalkozások egyre kisebb hányada található.

A minta vállalatméret szerinti csoportosítására azért volt szükség, mert az elemzés egyik fő célja, hogy rámutasson a vélemények vállalatméret szerinti eltéréseire, vagy éppen arra, hogy a vállalat mérete nem befolyásolja az adott kérdés megítélését.

1. táblázat

A társas vállalkozások létszám szerinti megoszlása (%)

Foglalkoztatottak száma (fő)	Minta megoszlása*	Országos megoszlás**
0–9 (mikro)	68,6	88,9
10–49 (kis)	21,8	9,1
50–249 (közép)	6,8	1,7
kkv	97,2	99,7
250 és több (nagy)	2,8	0,3
Összesen	100,0	100,0

* Nem válaszolt 0 (0,0%)

Megjegyzés: A vállalkozások besorolása az összes foglalkoztatott létszám alapján történt, ahol:

Összes foglalkoztatott = teljes munkaidőben foglalkoztatottak + részmunkaidőben foglalkoztatottak / 2

** Forrás: Kállay–Kissné–Kőhegyi–Maszlag [2007], 171. o.

A finanszírozásra vonatkozó első kérdés az volt, hogy 2005-ben rendelkezett-e a cég bankhitellel. A válaszok megoszlását mutatja a 2. táblázat, vállalatméret szerinti bontásban.

14 Az adatok értelmezéséhez néhány módszertani megjegyzés:

- A válaszadók száma kérdésenként változott, a nem válaszolók számát és arányát az egyes kérdések elemzésénél feltüntettük.
- A megoszlási viszonyzamsorok számításánál a választ adók számát tekintettük 100%-nak.
- A vállalatméret és az adott válasz kapcsolatát függetlenségvizsgálat (χ^2 -próba) segítségével elemeztük. A táblázatok alatt található p értékek azt a legkisebb szignifikanciaszintet jelölik, ahol a vállalatméret már befolyásolja a kérdésre adott választ. Ez akkor mutat szignifikáns összefüggést, ha $p \leq 0,05 = 5\%$.
- Ahol összehasonlítást végeztünk az országos adatokkal, ott a működő társas vállalkozások 2005-ös adatait vettük figyelembe.

2. táblázat

A vállalkozások megoszlása a bankhitellel való rendelkezés szerint (%)

Vállalat mérete	Rendelkezik-e a cég bankhitellel?		Összesen
	Igen	Nem	
mikro	34,5	65,5	100,0
kis	53,1	46,9	100,0
közép	63,6	36,4	100,0
<i>kkv</i>	41,0	59,0	100,0
nagy	71,4	28,6	100,0
Együtt	41,8	58,2	100,0

Nem válaszolt: 35 (4,3%) $p = 0,000$

Az adatok alapján az első lényeges megállapításunk, hogy a mintába került vállalkozások több mint 40%-a rendelkezett bankhitellel, ami körülbelül a kétszerese az országos arálynak. A nagyvállalati adatot figyelve látható, hogy a mintában is 70% körüli a bankhitellel rendelkező cégek aránya – ugyanúgy, mint az egész országban –, vagyis a teljes mintában tapasztalható, az országosnál nagyobb arány egyértelműen a *kkv*-szektorba tartozó mintabeli vállalkozások átlagosnál jobb hitelezhetőségével magyarázható. Ennek egyik oka lehet a már említett eltérés a minta és az alapsokaság vállalatméret szerinti megoszlásában: mivel a mintában aránylag több nagyobb méretű vállalkozás van, amelyek bankhitellel való ellátottsága általában jobb, ezért ez megnöveli a hitellel rendelkező cégek arányát.

A másik fontos tény, hogy a vállalatméret jelentősen befolyásolja a bankhitellel való ellátottságot, ami a következőkben nyilvánul meg:

- A mikrovállalkozásoknál a bankhitellel nem rendelkezők vannak többségben, míg az összes többi vállalati kategóriában a bankhitellel rendelkezők.
- A vállalatméret növekedésével növekszik a bankhitellel rendelkezők aránya.
- A *kkv*-knak körülbelül 40%-a rendelkezik bankhitellel, de a szektoron belül a közép-vállalkozásoknak több mint 60%-a, tehát a hitelezhetőség szempontjából közelebb állnak a nagyvállalatokhoz, mint a többi *kkv*-hoz.

A következő kérdés a vállalkozások hitelfelvételi hajlandóságát, jövőbeli terveit vizsgálta külön a hosszú és külön a rövid lejáratú hitelek esetében (3. táblázat).

3. táblázat

A vállalkozások megoszlása a hitelfelvételi szándék szerint (%)

Vállalat mérete	Akar-e rövid lejáratú bankhitelt			Akar-e hosszú lejáratú bankhitelt		
	Igen	Nem	Összesen	Igen	Nem	Összesen
mikro	9,5	90,5	100,0	13,2	86,8	100,0
kis	7,4	92,6	100,0	12,6	87,4	100,0
közép	5,0	95,0	100,0	19,0	81,0	100,0
<i>kkv</i>	8,8	91,2	100,0	13,4	86,6	100,0
nagy	22,2	77,8	100,0	12,5	87,5	100,0
Együtt	9,1	90,9	100,0	13,3	86,7	100,0

Nem válaszolt: RLH: 340 (41,9%) HLH: 355 (43,7%)
 RLH: $p = 0,443$ HLH: $p = 0,887$

Az adatok tanúsága szerint a vállalatméret alapvetően nem befolyásolja a vállalkozások hitelfelvételi szándékát sem a rövid, sem a hosszú lejáratú hitelek esetén. A vállalkozások mintegy 90%-a nem szeretne hitelt felvenni, s ez az arány a rövid lejáratú hiteleknél valamivel nagyobb, mint a hosszú lejáratúaknál. (Egy lényeges eltérés csupán a nagyvállalatoknál mutatkozott, amelyeknek közel egynegyede szeretne rövid lejáratú hitelhez jutni.) Ez az eredmény – a bankhitellel rendelkező cégek arányát ismerve – eléggé meglepő, hiszen jóval kevesebb vállalkozás szeretne bankhitelt felvenni a jövőben, mint amennyi a vizsgált időszakban rendelkezett azzal. A mintába került vállalkozásoknál tehát nem érzékelhető az a korábbiakban említett, országos tendencia, amely szerint növekszik a kkv-k bankhitelek iránti kereslete. Ennek okait próbálta feltárni a következő kérdés; az eredményeket a 4. táblázat tartalmazza.

4. táblázat

A hitelfelvétel elutasításának okai az egyes vállalatcsoportokban (%)

Vállalat mérete	Miért nem szeretne bankhitelt felvenni?					Összesen
	Nincs rá szüksége	Nem kapna	Túl drága	Nem tudná kitermelni	Egyéb*	
mikro	59,4	6,3	18,1	13,3	2,9	100,0
kis	71,6	2,3	14,8	9,1	2,3	100,0
kKözép	78,9	0,0	5,3	2,4	5,3	100,0
kkv	62,6	5,3	16,8	12,3	3,0	100,0
nagy	66,7	0,0	16,7	16,7	0,0	100,0
Együtt	62,9	5,1	16,8	12,4	2,8	100,0

Nem válaszolt: 384 (47,3%) $p = 0,624$

* Leginkább jellemző válasz: szüksége lenne rá, de valamely más külső forrást jobbnak ítélt.

Az adatok újra azt mutatják, hogy a vállalatméret nem befolyásolja a kérdéssel kapcsolatos véleményeket, továbbá a rövid és a hosszú lejáratú hiteleknél adott válaszok között nincs lényeges különbség. A vállalkozások döntő többsége – mérettől és hiteltípustól függetlenül – úgy gondolja, hogy nincs szüksége bankhitelre. (A felmérés egy másik kérdéséből kiderült, hogy ezek a vállalkozások szinte kizárólag saját forrásra támaszkodnak finanszírozási szükségleteik kielégítésekor.) Érdekes megfigyelni, hogy a kkv-szektoron belül a kis- és közepes méretű vállalkozások nagyobb arányban érzik szükségtelennek a bankhitelt, mint a mikrovállalkozások. Ez megerősíti azt a korábbiakban tett megállapítást, amely szerint az utóbbi években a legkisebb méretű vállalkozások hitellezése bővült a legdinamikusabban, hiszen ehhez nem csupán a bankok részéről volt szükség nyitásra, hanem a mikrovállalkozások hitelfelvételi hajlandóságának és képességének is javulnia kellett.

A hitelfelvétel elutasításának második leggyakoribb oka a túl magasnak ítélt hiteldíj volt, amellyel nyilván összefügg a harmadik leggyakoribb ok: a hitelcél megvalósításával

a vállalkozás nem tudná kitermelni a felvett hitel törlesztéséhez szükséges összeget. A választ adó vállalkozások mintegy 30%-a jelölte meg a fenti két ok valamelyikét a hitelfelvétel elutasításának magyarázataként, vagyis a mintába került „potenciális banki ügyfelek” harmada túl drága finanszírozási formának tartja a bankhitelt.

A fentiekén túl nagyon fontos még, hogy a vállalkozásoknak csak 5,1%-a vélte úgy, hogy nem kapna bankhitelt, s ezek döntően mikro-, kisebb részben kisvállalkozások voltak, közép- és nagyvállalatok nem fordultak elő közöttük. Ez teljes mértékben alátámasztja az országos adatok és elemzések alapján tett megállapítást, amely szerint mind a bankok hitelkihelyezési hajlandósága, mind a kkv-k hitelfelvevő képessége jelentősen javult az utóbbi néhány évben.

A banki hitelezésre vonatkozó, utolsó kérdésnél a válaszadók hét szempont szerint minősítették a rövid és a hosszú lejáratú bankhiteleket, illetve az azok felvételéhez kapcsolódó körülményeket (5. táblázat).

5. táblázat

A banki hitelezés vállalatok általi minősítése

Minősítési szempontok	Rövid lejáratú bankhitelek átlagos minősítése (1 – egyáltalán nem megfelelő, 5 – teljesen megfelelő)					
	mikro	kis	közép	kkv	nagy	Együtt
Hitelhez jutás lehetősége	2,96	3,34	3,83	3,11	3,70	3,13
Banki ügyintézés színvonala	3,07	3,35	3,58	3,16	3,55	3,18
Kamatszint	1,81	2,16	2,24	1,93	2,55	1,95
Egyéb bankköltségek szintje	1,95	2,46	2,68	2,12	2,75	2,14
Visszafizetési feltételek	2,37	2,76	3,07	2,50	2,90	2,52
Kockázat mértéke	2,16	2,42	2,82	2,27	3,05	2,29
Megtérülés szintje	2,27	2,54	2,69	2,37	3,15	2,39
Minősítési szempontok	Hosszú lejáratú bankhitelek átlagos minősítése (1 – egyáltalán nem megfelelő, 5 – teljesen megfelelő)					
	mikro	kis	közép	kkv	nagy	Együtt
Hitelhez jutás lehetősége	2,62	2,93	3,17	2,72	3,28	2,74
Banki ügyintézés színvonala	2,93	3,16	3,57	3,04	2,88	3,02
Kamatszint	1,89	2,12	2,31	1,96	2,33	1,98
Egyéb bankköltségek szintje	1,88	2,30	2,54	2,02	2,56	2,04
Visszafizetési feltételek	2,34	2,70	2,90	2,44	2,67	2,46
Kockázat mértéke	2,13	2,29	2,52	2,19	2,89	2,21
Megtérülés szintje	2,24	2,53	2,92	2,35	3,00	2,37

Nem válaszolt: 142 (17,5%)

Mindkét esetben minden minősítési szempontnál $p < 0,05$, tehát a vállalatméret befolyásolja az értékelést.

Az 5. táblázat adatai alapján a következő megállapításokat tehetjük:

- A rövid és hosszú lejáratú hitelek esetében teljesen megegyezik a teljes vállalati kör által adott átlagos minősítések rangsora. Eszerint a vállalkozások sorrendben a következő három dologgal elégedettek leginkább: 1. banki ügyintézés színvonala, 2. hitelhez jutás lehetősége, 3. visszafizetési feltételek. A legrosszabb minősítést mindkét esetben a kamatszint és az egyéb bankköltségek kapták. (Ez a sorrend a kkv-szektorra is érvényes, ugyanis a nagyvállalatok – alacsony számosságuk miatt – érdemben nem tudták befolyásolni a végső sorrendet.) Tehát – megerősítve az eddigieket – a hitelhez jutás lehetőségével elégedettek a vállalkozások, a kamatok és bankköltségek szintjével viszont nem.

- A vállalatméret befolyásolja az elégedettség mértékét. Általánosan megfigyelhető, hogy – kevés kivételtől eltekintve – minden minősítési szempontnál vagy a közép-, vagy a nagyvállalatok adták a legmagasabb átlagos pontszámot, s a mikrovállalkozások a legalacsonyabbat, vagyis az elégedettség szintje a vállalatméret gyarapodásával együtt nő. Ebből arra lehet következtetni, hogy bár a bankoknak a mikrovállalkozások felé fordulása elég egyértelmű tendenciának tűnik, azonban azok kiszolgálásának színvonala még nem éri el a nagyobb vállalkozásoknál tapasztalható szintet.

- A rövid lejáratú hiteleknél a nagyvállalatok, a hosszú lejáratú hiteleknél pedig a közép- és nagyvállalatok esetén a megtérülés szintje az első három legmagasabbra értékelt szempont között szerepelt, de a mikro- és kisvállalkozásoknál nem. Ez összhangban van azzal a korábbi megállapítással, hogy a kisebb méretű vállalkozások egy részének nem a hitelhez jutás okoz gondot, hanem a felvett hitel kitermelhetőségét látja kétségesnek.

Összegezve a felmérés tapasztalatait, elmondható, hogy a kapott válaszok jórészt alátámasztják az országos elemzések és adatok alapján levont következtetéseket, tendenciákat. Eszerint a kkv-k banki hitelezése terén a kínálati oldal bővülése tapasztalható, ami elsősorban a bankok hitelezési hajlandóságának és a banki szolgáltatások színvonalának növekedésében nyilvánul meg. A keresleti oldal bővülése már nem ennyire egyértelmű, de ezt elsősorban nem a vállalkozások hitelfelvévő képességének elégtelensége, sokkal inkább a hitelfelvételi hajlandóság viszonylag alacsony szintje okozza.

4. ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

A magyar bankrendszer és a kis- és középvállalkozói szféra kapcsolatának történetében az első korszak a rendszerváltástól 1995-ig tartott. Ebben az időszakban dinamikusan nőtt a vállalkozások száma és ezzel együtt hitel iránti kereslete is, s a bankok a siker reményében kezdték el az újonnan megjelent és folyamatosan bővülő szektor finanszírozását.

A hitelintézetek kezdeti várakozásai azonban nem igazolódtak, amire mindkét fél egyaránt okot szolgáltatott. Egyrészt a bankok nem készültek fel arra, hogy a méretüket tekintve kisebb vállalkozások egyúttal minőségileg is mások, mint a nagyvállalatok, így kiszolgálásuk a banki hiteltermékekkel más módszereket, szemléletmódot, s végső soron másfajta termékeket és feltételrendszert igényel. Másrészt a kis- és középvállalkozásokra általánosan jellemző alultőkésítettség, a hosszabb, sikeres üzleti múlt és kapcsolatok hiánya, az elégtelen információszolgáltatás és még sok egyéb tényező nagyon megnehezítette, hogy valóban sikeresen kapcsolódhassanak a pénzügyi közvetítő rendszerhez.

A pozitív fordulat 2000-ben következett be, amikor a nagyvállalati hitelpiac stagnálása és a bankok közötti verseny erősödése következtében jelentősen megnőtt a kkv-szektor felé irányuló hitelezési hajlandóság. A folyamatot az is erősítette, hogy időközben a kisméretű vállalkozások egy része megerősödött, jelentős üzleti teljesítményt tudott felmutatni, így a megcélzott ügyfélkör javuló hitelképessége csökkentette a bankok – egyébként a nagyvállalati szféra hitelezéséhez képest mindenképpen magasabb – kockázatát. Ennek ellenére még mindig tény, hogy a kkv-knak mintegy a fele nem éri meg működésének ötödik évét, s egészen 2003–2004-ig az elemzések többsége a finanszírozási források hiányát jelölte meg a sikertelenség legfőbb okaként. Az ezredfordulótól kezdve azonban több olyan tendencia is elindult a banki hitelezés területén, ami a helyzet javulására enged következtetni.

Az egyik legfontosabb tény, hogy a kkv-szektor hitelállománya – a folyósított hitelösszegek folyamatos növekedésének következtében – 1999 és 2006 között négyszeresére emelkedett. A legdinamikusabb expanzió a mikrovállalkozásoknál tapasztalható. A legfrissebb adatok alapján a folyósított kkv-hitelek több mint 30%-a éven túli lejáratú, s közel 40%-a devizában denominált. A hosszú lejáratú hitelek és a devizahitelek arányára is igaz, hogy az egyes vállalati méretkategóriák adatai egyre inkább közelítenek egymáshoz, de mégis éppen a mikrovállalkozásoknak folyósított hitelösszegeken belül a legnagyobb mindkét említett hiteltípus aránya. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy „új korszak” kezdődhet a bankok és a kisméretű vállalkozások kapcsolatában: már nem csupán a hitelintézeteknek a kkv-szektor felé nyitása figyelhető meg, hanem a szektoron belül egyre inkább kiviláglik: egyre rugalmasabban kívánnak alkalmazkodni a legkisebb méretű vállalkozások finanszírozási igényeihez is.

Mind az utóbbi néhány év elemzései, mind a bemutatott primer kutatás adatai azt támasztják alá, hogy a vállalkozások hitelhez jutásának lehetősége és feltételei jelentősen javultak, s várható, hogy a kkv-szektor hitelezése a következő években is dinamikusan folytatódik majd. A bankok képesek reagálni a piaci igényekre, és új termékekkel meg tudják és meg akarják célozni a hitellel kevésbé ellátott gazdasági szereplőket. A banki verseny intenzitásának következtében valószínűleg még könnyebben juthatnak hitelhez a vállalkozások, nő a folyósított hitelek összege és futamideje, s a vállalkozások számára kedvezően változnak a hitelezési feltételek és sztxenderdek.

Ahhoz, hogy a kkv-k banki finanszírozása terén zajló, kedvező irányú folyamatok valóban érzékelhető, pozitív változásokat hozzanak a vállalkozások finanszírozási problémáinak megoldásában, az szükséges, hogy maguk a vállalkozások is aktívan járuljanak hozzá saját helyzetük javításához, s ne csak a külső körülmények, feltételek jobbra fordulásától várják a megoldást. Fontos, hogy a kis- és középvállalkozások egyrészt alkalmasak (pl. megfelelő üzleti teljesítménnyel, színvonalas információszolgáltatással stb.), másrészt készek legyenek a rendelkezésre álló források befogadására.

IRODALOMJEGYZÉK

- ÁRVAI ZSÓFIA [2002]: A vállalatfinanszírozás új fejlődési irányai. In: Tanulmányok a bankszektor középtávú fejlődési irányairól. MNB Műhelytanulmányok 26., 91–111. o.
- BETHLENDI ANDRÁS–NASZÓDI ANNA [2003]: A kis- és középvállalkozások preferált kezelésének hazai relációi. In: Tanulmányok az új bázeli tőkekegyzmény várható hatásairól, MNB Műhelytanulmányok 27., 73–101. o.
- BETHLENDI ANDRÁS–BODNÁR KATALIN [2005]: A hazai hitelpiac strukturális változása. A hitelezési felmérés tapasztalatai. *Hitelintézetési Szemle*, 2005. IV. évf. 3., 1–21. o.
- BILEK PÉTER–BORKÓ TAMÁS–CZAKÓ VERONIKA–PELLÉNYI GÁBOR [2006]: A mikro-, kis- és középvállalkozások külső forrásbevonásának alakulása 2000–2005 között. ICEG EC, Budapest, 2006. április 25.
- CSUBÁK TIBOR KRISZTIÁN [2003]: Kis- és középvállalkozások finanszírozása Magyarországon. PhD-értekezés, BKÁE, Budapest
- Doing Business 2006–2008. World Bank Group, 2005–2007., www.doingbusiness.org (letöltve: 2007. november)
- COM (2006) 349: Financing SME Growth – Adding European Value. Brüsszel, 2006. június, www.ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/financing/docs (letöltve: 2008. január)
- European Commission: Code of Conduct between credit institutions and SMEs. Brussels, 2004. www.europa.eu.int (letöltve: 2005. december)
- Flash Eurobarometer 174.: SMEs Access to Finance in the 15 Member States. European Commission, 2005. október, www.europa.eu.int (letöltve: 2005. december)
- Flash Eurobarometer 184.: SMEs Access to Finance in the 10 new Member States. European Commission, July 2006. www.europa.eu.int (letöltve: 2008. január)
- GKM: A kis- és középvállalkozások finanszírozási forrásokhoz való hozzáférése, piaci elégtelenségek vizsgálata. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest, 2007. május
- KÁLLAY LÁSZLÓ–KISSNÉ KOVÁCS ESZTER–KÖHEGYI KÁLMÁN–MASZLAG LUDMILLA [2002]: A kis- és középvállalkozások helyzete. Éves jelentés 2001. Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Budapest
- KÁLLAY LÁSZLÓ–KISSNÉ KOVÁCS ESZTER–KÖHEGYI KÁLMÁN–MASZLAG LUDMILLA [2003]: A kis- és középvállalkozások helyzete. Éves jelentés 2002. Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, Budapest
- KÁLLAY LÁSZLÓ–KISSNÉ KOVÁCS ESZTER–KÖHEGYI KÁLMÁN–MASZLAG LUDMILLA [2005]: A kis- és középvállalkozások helyzete. Éves jelentés 2003/2004. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest
- KÁLLAY LÁSZLÓ–KISSNÉ KOVÁCS ESZTER–KÖHEGYI KÁLMÁN–MASZLAG LUDMILLA [2007]: A kis- és középvállalkozások helyzete. Éves jelentés 2005/2006. Gazdasági és Közlekedési Minisztérium, Budapest
- KSH STADAT adatbázis: www.ksh.hu (letöltve: 2005. augusztus és 2008. január)
- MNB: Jelentés a pénzügyi stabilitásról. Budapest, 2000. december–2007. április www.mnb.hu (letöltve: 2008. január)
- Observatory of European SMEs 2003/2.: SMEs and access to finance, www.europa.eu.int (letöltve: 2005. december)
- PSZÁF Elemzési és Kutatási Főosztály: Éves jelentések 1999–2006., Budapest, 2000–2007., www.pszaf.hu (letöltve: 2005. augusztus és 2008. január)
- PSZÁF Elemzési és Kutatási Főosztály: Gyorsjelentés a pénzügyi szektor 2007. első negyedéről. Budapest, 2007. május, www.pszaf.hu (letöltve: 2008. január)
- ROMÁN ZOLTÁN [2005]: A kis- és középvállalatok és a vállalkozásstatistika helyzete. *Gazdaság és Statisztika* 2005/2., 36–53. o.
- VÁRHEGYI ÉVA [1997]: A bankrendszer és a kisvállalkozások. Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány Kutatási Füzetek 10., Budapest
- ZSÁMBOKI BALÁZS [2007]: A pénzügyi szabályozás hatása a banki tőkekövetelmények ciklikusságára és a pénzügyi stabilitásra. *MNB-szemle*, 2007. november, 45–51. o.